روښانې لیکنې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزانی پښتو ادبی ټولنه خوږیشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خویشکي د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښاني لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکي (نوښار)

١٩٨٩ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني ليکنې

دليکوال نوم: حبيب الله رفيع

دکاتب نوم: سيد محي الدين هاشمي

دچاپېدو کال: ۱۹۸۷ع

دپريس نوم: جدون پريس پېښور

دچاپ شمېر:

بيه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوېشکي د ادبی میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوېشکی

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	۱
[۱] د روښاني لیکنو موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنو ارزښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښاني لیکنو نایابي او کمیابي	۸
[٤] د روښاني لیکنو پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان یو نوموړی تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوك	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر لیک	مخ
۱۰- د روښانیانو شعرونه	۲۶
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپانه	۳۰
(۲) د روښان څو له لیکنې	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکنې	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزاني د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزاني بي نومه مجموعه	۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزاني نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزاني مکتوبات	٤۳
(۲) ملا عمر	٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه	٤۵
(۳) علي محمد	٤۵
۲٤- د علي محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزا خان انصاری	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ

۲۵- دمیرزاخان انصاري دیوان	٤٧
(۵) دولت لواڼی	٤٩
۲٦- ددولت دیوان	٤٩
(٦) علي محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- دواصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- دواصل الفنامې	۵٤
۳۲- د واصل دري شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمد روښاني	۵۵
۳۳- دخواجه محمد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- دکریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- دکریمداد پارسي شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښاني	۵۸
۳٦- دقادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزي شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا زړانۍ پښتو ادبي ټولنې خوګیاڼي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر څپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او ساینسي علوم او فنون راځایوي، او دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره - پوره فائده اوچتوي.

دا زړانۍ پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې دې لړکې مونږ د ټولو نه اول د ډېر او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې دیوه ژلمي، ژبا کښ، معتمد، مایه ناز او قدرناو رخیبر ایوال ښاغلي حبیب الله رفیع ورد ګ یوه رساله « روښاني لیکني » کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپروو.

دې لړ کې زړانۍ پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د ډېر زړه ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زمونږ سره د حوصله افزائي وکړي.

مونږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زمونږ د دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او خپل وړاندې د تلو مخته په راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خوګیاڼی

صدر

زړانۍ پښتو ادبي ټولنه خوګیاڼي ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳ هـ ق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ښوروګامونه اوچت کړي دي.
ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوشکو د زړو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت

د نامه د زراث وندي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، مندو او نورو ادبي هلو ځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپروي.

زه دوی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزاني خوېشکي» په ياد د يوې ښېړن غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمي) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «روښاني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واوروله شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام افتخار يې نما په غاړه ؤ، خپره شوه، مونږ تصميم درلود چې د سيمينار ټولې مقالې بيلې - بيلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې ټاکلې وه چې زما د دې مقالې ځانګړې خپرول د ارزاني خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هدا وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه داړن اني خوېشکي د سمینار له پاره رساله
وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تيار ديار‌ه
درو ښاني ليکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت ليکلې چې د روښانيانو د ېر
آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې او س بيانو ی منظر
پيرې وکړ او په دې برخه کې نوي مواد ل شوي مو ا د
مې پېرې ور زيات کړل خو له دې ټولو سره سره بيا هم
اعتراف کوم چې زما دا کار لانيمګړی دی، اما په دې چې
په دې لاره کې لومړی قدم دی زړه ډاډه کوم او په
همدې ډاډ يې د روښانيانو ستونکو مخې ته ږدم، د ټېر و ښتنو
بخښنه غواړم او د اړن اني خوېشکي ادبي ټولنې ته يې د
« برګ سبز تحفۀ درويش » په بنا وړاندې کوم، څوېږ-
تاسو د روښانيانو ستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مينه

ح - رفيع

پېښور، کوزتاکال

۱۰/ ۷ / ۱۳۶۵ش / ۱۹۸۶ع / ۲/۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

په دې کوچنۍ اثرکې مونږ تاسې ته د ږوښانۍ ادبي مکتب- هغه آثار په لنډ ډول د ړ پېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل شوي او زمونږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکارې چې د زمان تو ږ د و بادونو د دې ادبي- ګلزار ډېر تاند ګلونه شوپه شوکړي او له بې رحمه سېلیو سره وړي دي او یا یې هم د ورکې غېږې ته سپارلي چې دلته ون انتظار باسي.

مونږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډه ډول تاسو درانه لوستونکي ورسره اشنا کوو.

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ـ ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د زغ ـ لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې دوی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې و، دوی سر بېره پر دې چې د تصوف تر وېښته نرې مسائل څېړلي پخپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړي دي او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ کې سترګې وغړولې چې په هند کې د پښتنو لوديانو تهولواکي له منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پر تخت ناست و پښتانه له هنده ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و ـــ

«کاڼي کرام» ته راغله (۱).

همدارنګه چې بایزید روښان ولیدل چې ګورګاني حاکمانو بېره ورځ پښتنه مېړمن وژنو له او د دې وینګسان یې د ژړنده په پله سره وښپل، چې ژړنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، د دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته ملا وتړله او ویې لیده

نو هم دا وو چې لاس په کار شو او د ژوند تر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د توري جګړې وکړې، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په پښتو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او وړانه څرګند او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښانیانو خپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنوار ځښت او خصوصيت

د روښاني ليکنوار ځښت له دې نه اټکلولای شو چې ددې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيږې کېښودی شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوی له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دی چې د په لاس کې معلومو ماتو له مخې:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.
- او ژاني روښانيانو لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر ښود.
- دولت لواني روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانی شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پیل کړې.
- د وی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدارنګه موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړی وټاکلې چې ټول په یوه خوله په دې لار روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف داپوړیه ونغښتلې او وڅېړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر تاپې لګولې دی ، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت-

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ : ادبي ستوري ، دلیکوال تالیف ، ۱-۱۷ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر وتلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

« بایزید ډیر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډیر ؤ، هوښیاري او ځیرکي یې ډیره زده وه ... » (۲).

« د تاریک یو حکمتي ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړه (۳).

همدارنګه د ارزاني په باب وايي:

«... وارزاني چون شاعر تیز فهم وفصیح زبان بود در انواع ضلالت وبدعت شعر افغانی وفارسی وهندی وعربی بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي مترو (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د دوه د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ هـ ق کالې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال د کتابتون.

(٤) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړی:
«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟)
و علم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود
پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې
او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین
او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا،
دولت او نورو روښانی شاعرانو د الفتامو په شان الفتامې
وکښلې.

د روښانی لیکنو اهمیت د ژبې او ویې (لغاتو) له پلوه هم
ډیر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې ډیر د اسې
سوچه او په زړه پورې ویې (لغات) راغلی چې اوس له ژبې
نه وتلی او هیره شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثار و
له ویو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کیږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمی نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښانې لیکنو ناپاوتې او کمیابې

له تاریخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې روښانیان ډېر لوی ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلي او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوې، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نښته او هم داسې نالې ډېرې لیکنې تر اوسه ورکې دي او یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دروښانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازېنۍ چاره یې دا ليد له چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي، په خپله د دروېزه ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

« ... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) آنکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

« د میا روښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یوازې ددې له پاره تال وُ چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، ځکه لښکریې معطل کړ او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځېده، څو چې کتاب نه وُ ور ته را رسېدلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصود المؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

« په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصود المؤمنین وُ ځان اباسین ته وغورځاوه ... » (۳).

داوُ د روښاني لیکنو د نایاوئ علت او داوُ د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن ، قلمی نسخه . (۲) حالنامه ، ۴۹۸ پاڼه (پښتو مجله ، پښتو اکېډمی ، دوهم کال ، څلورمه ګڼه ، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳) : حالنامه ، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان ، عبدالاکبرخان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې لیکنو پیژندګلوي

په دې لیکنه د روښانې لیکنو پیژندګلوي سرته لوستونکو لاندې وړاندې کیږي :

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار .

(۲) : روښان دوله لیکنې .

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې .

(٤) : روښاني دوله لیکنې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

دبایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان تر ډېره چې د سیاست د ډګر کړندی و
په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه
او په خپل ناوزګاره ژوندکي یې ډېرې لیکنې کړې چې
ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي،
ښې ښکاري ښيي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وې
چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونه غوږونو
ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه
څو ځل د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:
«این ملحد در باب طلب پیر رساله ها نوشت...»(۱).

---

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ....."(۱)

همدا راز د څیني نورو ملا خنډونو له ښکنو نه هم ښکاري چې ده د ډېرې لیکنې کړې او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هڅې خواته استولې دي، ده په څلورو ژبو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي، هغه دا دي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي د خپل دیوان په یو بیت کې وایي دی :

افغاني لفظ مشکل و لوست کو ښې نه شه
ورته وشو کننده دیارلس حـرفـونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړې توري ایښي او ټاکلي دي، سره له دې چې په ځانګړې ډول د روښان د لیک دود د کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیر البیان (تفصیل یې وروسته راځي) دوو رکې نسخې په ترلاسه کېدلو سره ځرګندده شوه چې د دې نسخې د دې دیارلس څورلس حروفونه د لیک دود په باب دي، چې ښایي همدا به د رساله وي، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري.

---

(۱): مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسونه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو
نه کم دي .

د خیر البیان د نسخې په ځینو څوارلسو پاڼوکې په مجموعي
توګه عام توري چې :(ا ، ب ، پ ، ت ، ټ ، ج ، ځ ، څ ، خ ، د ،
ډ ، ډ (تر دال لاندې ټکی چې د اوسنۍ "ځ" غږ یې ښود) ،
ذ ، ڌ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسنۍ "ن" غږ یې ښود) ،
ر ، ړ ، ز ، ژ (چې د اوسنۍ ژې (ژ) غږ یې ورکاوه) پس (سین
ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش ، ښ ، ص ، ض ، ط ،
ظ ، ع ، غ ، ف ، ق ، ک ، ګ (د کاف سرته یې کږه ورکړې
او بل توری یې هم "ګ" لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل ، م
ن ، ڼ ، و ، هـ ، لا ، ی " دی راغلي او د پښتو د خاصو غږونو
توري یې د "چیګړ" په کار وړن د دولس توري دي او که
هغه مکرر نا پېژندل شوی ګ ، چې توپیر یې نه ښکاري پکې
و شمېرو ، نو بیا د دولت له خوا یا د شوي دیارلس حرفونه
پوره کېدای شي .(۱)

---

(۱): وګورئ : خیر البیان د عکسي چاپ لومړی مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش .
د اسې برېښي چې د خیر البیان دوهم "ګ" د اورمړي ژبې د سیو
ځانګړی غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه
یا دول په ځای دي . (د تفصیل له پاره وګورئ: ز نخیره د خوشال بابا ،
د لیکوڼکی تحقیق ، پښتو اکیډیمي، پېښور ، ۱۹۸۵ ع .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غښتلو دا دول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارزاني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او هغه روښاني نسخه چې د اروا ښاد دوست محمد بړیڅ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیکدود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د باینزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر باد شاه ته لیږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ شوی و (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼي د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د معنولو تاریکیان، د عبدالاکبرخان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنګه چې دکتاب لومړي اته مخونه نشته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي.

دکتاب په لومړيو پنځه دېرش مخونو کې يې خپلې څونډپښې په فارسي ليکلې او په پاتې کتاب کې يې يوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژندګلوۍ نه وروسته پاچايانو ته درې لارښوونې ليکي، وروسته په لومړي باب کې دشريعت، په دوهم باب کې دطريقت، په دريم باب کې د حقيقت، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبيبي د صراط التوحيد عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وايي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آياتو، احاديثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احاديث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر يې د علم او فن له مخې صحيح او ثقه احاديث نه دي او ډېر لږ منقولات يې سم څېرل شوي (۱).

---

(۱) : د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوك، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان یل اثر دی چې په عربي یې لیکلی او کومه نسخه چې یې دا رو استاد ډاکټر محمد شفیع خوښکي لاهوري سره وه په هغې کې تر کرښو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدرآباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې تر لاسه شوه چې ځای ځای تر کرښو لاندې په فارسي ترجمې برسېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکټر میرولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدي العزیز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هـ ق کال د د وهمې خور په څوړلسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

دا کتاب ټول یوویشت (۲۱) بابونه لري چې سرلیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکټر شفیع لاهوري مقاله، د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) قناعت او توبه ، (۱۴) نه ټن (۲۱) باب پوره دي اته مقامات دی (۱)

د دې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکلې نستعلیق دی ، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤ - فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچهیانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین د نورو لیکنو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولی دی .

د دې اثر یا دونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه و (۳) .

---

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۷۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) ، پښتو مجله، د ډاکټر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه ، ۷۹ مخ ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پر مهم او ډیر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب و چې داخوند درویزه په سترګو کې اغزی و، او پرې لیکلي يې وو :

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آن زمان ایشان را خلوت میفرموده و ذکر میداده .... (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیر البیان نامیدش.... (۲)»

او چې په دې يې هم خوله سړې نه شوه بیا لیکي :

« وایضًا این ... کتابی را تصنیف کرده ، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هر کدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ..... » (۳) .

په دې يې هم د نړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي :

..... و آنرا خیر البیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده ، فقیر آنرا شر البیان نامید -

---

(۱) ، (۲) : مخزن ، قلمي نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

واگر... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې دیو حل پیدا کېدونه وو وسته بېرته یې پېټې وه د لویدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې وموندله شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې دعکس له مخې په ۱۹٦۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استناخ اوخپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ زموږ لاسونوته راورسېدله ، او دریم ځل یې چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ ع کال کې ښاغلی قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه تر سره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړني بشپړ نوږ کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثري او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاوه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه ـ

---

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکیډیمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیر البیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یو الهام
غوندې بولي چې ورته ورېل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې
یې به لوست سورة الرحمان» (۱). او په همدې توس یې دکتاب
تر پایه پورې د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلې ده او
د «هادی و یلي دي رحمت د خدای په ده» د اکلام» عبارت یې
د «فبای الاء ربکما تکذبن» په اندول په خپل کتاب کې ځای په
ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني او مذهبي دي او په اېتونو
او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له رو ښاني نظره
چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو
سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخې ټولې پاڼې
(۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی،
په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ د لیکنې سور
(۷½) او اوږد (۱۳½) سانتي متره دي (۲).

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) د دې کتاب د بشپړې پېژندګلوی له پاره وګوری: داستاد حبیبي د پښتو
ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان د پښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې ـ یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نېکه مرغه په ۱۳۶۲ ش/ ۱۹۸۳ ع کال د پښتو خوان محقق ښاغلی زلمی هېوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او ترجمه یې هم د لومړۍ نسخې د ریې چنده ده.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هر مخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هـ ق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په خپربدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هېوادمل تر کاره لاندې ده، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶ ـ حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د ده د یوه مرید علی محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هېوادمل ۹۰ ـ ۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بايزيد د ژوند تفصيلي حالات راغلي او په نورو برخو کې يې د ده د اولادې او مريدانو حالات ليکل شوي دي.

د دې کتاب يوه نسخه د عليګړه په ختيځ کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب يونيورسټي د کتابتون له پاره هم يوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکيډمۍ پېښور په کتابتون کې يې هم يو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لويه نيمګړتيا دا ده چې د پېښو کلونه په برګه پکې ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پرله پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، يوه خبره پرېږدي بلې ته ورانګي (۳). همدارنګه په دې اثر کې دا هم يوه لويه کمی ده چې د هغو جنګونو تفصيلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستيو د ورځو کلونو کې له مغليا سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفيع د مقالې پښتو ژباړه، روښانيان د مغلو تاريخيانو[تاريخ] په رڼا کې، ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خيرالبيان سريزه ۴۶-۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکيډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتيب او تاليف.

(۳) روښانيان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفيع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانانو د نورو کتابونو تاليف:

دکابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبيبي يو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې يوه رساله يقيناً د بايزيد روښان تاليف ده او دا ده يوه مريد چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳ هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثيه له نيمګړې نسخې نه وروسته په نيمګړي ډول شروع شوې او يو ځای په واضح ټکو ليکل شوي دي:

«قال بايزيد مسکين: مع الساکن ذکر الله فضيلة و ذکر الله فريضة لا يذکر للانسان شيئ بغير معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب ميدهی وچه جواب ميگويی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نيايد و به دروغ نگذری و نجاة نيابی که خدای تعالی به دروغ گويان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله على الکاذبين ...».

دا ښکاره هم لکه د روښان د ځينو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دی او د ليکوال به يې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بايزيد مسکين نوم اخلی دا هم د خير البيان، صراط التوحيد او مقصود المؤمنين سره سم دی او بل دليل دا دی چې دا رساله داسې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

« قال بایزید مسکین ابن عبدالله : راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة ، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن .

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد ، کار من نظام شد ، امیدوار است بالطف باری ، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲) . (۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر د بایزید روښان یو بل ورك اثر گڼي چې د دوی په لاس را پیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي ، خو نوم یې تر او سه نه دی ښکاره چې دا د ده کومه رساله ده ؟

۸ - مکتوبات :

ډاکتر جهانگیر په اورینټل کالج مگزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده « مکتوبات » هم یاد کړي دي خو ځرگنده نه ده چې دا د ده د ښوونو او لیکنو مجموعه ده .

(۱) اصل : نیعمت . (۲) اصل : (۱۴۳) خو د همدان په هفه مهر کې چې په همدې مجموعه لگول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدې سړي په لاس تر خیرالبیان انلس کاله پخوا لیکله شوې ده .

(۳) حبیبي ، استاد عبدالحی ، د خیرالبیان د عکسي نسخې سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب داستاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدیږي چې دده مکتوبونه دې هر لورته ولیږل شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پروتست استولی دی (۲) دا خبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

د خیرالبیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکي چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې «اونکارناتهه» ترتیب کړی ، د ځینې خلکو دا خیال دی چې د دې لیکونکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکټر محمد شفیع بیا وائي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوکیانو سره هم څه تړون و ، خو په حالنامه

---

(۱) قاسمی ، عبدالقدوس ، د خیرالبیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکټر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیرالبیان سریزه ، ۵۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه واجید وي چې شلوك يې نظم کړی (لکه دجالندر د- انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوای هند روایاتو کافی علم لرلی او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به يقيناً د هغه اثر په بنا لیکلي شوي وي چې د شلوك اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړکې دا اثر د « وجید ادی شلوك » په نامه « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو . خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې د ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي .

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیلو په باب د-

(۱) پښتو مجله ، د ډاکټر شفیع مقاله .

(۲) قاضي فضل غفران او ګل افضل خان ، « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » پښتو اکیډیمي ، د پېښور پوهنتون ، ۱۹۷۱ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسي خیرالبیان سریزه .

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د محارف له خولې یې لیکلی ولولو:

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدي کړی و، مګر پس له څو وختو چې یې وکتل دی هلته ژوندی وو، او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو...» (۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلور ژبي خیرالبیان یاد ونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

« و آن ... زبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان میخواند ....» (۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: « (بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس» (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، د وهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويلي او دشعرونو ديوان يې درلود ، دهيڅ ډول شک ځای نه پرېږدي .

همدارنگ د روښانيان په کتاب کې د بايزيد يو فارسي شعر هم قيد شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخيستل شوی وي (۱) که څه هم شعر يې کمزوری دی خو ښرگندوي چې بايزيد روښان دري شعرونه هم ويلي وو . خو اوس د « فرحت المجتبیٰ » له ترلاسه کېدلو نه ښرگنده شو چې بايزيد شعرونه ويلي او لکه حالنامه چې وايي قصيدې يې انشاء کړي دي (۲) .

۱۱- سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بايزيد روښان د پښتو موسيقی په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسيقی کې يې د سلوك او نورسرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا دا شپږ جوړ کړی سرودونه ياد کړي : ناسري - (دهناسري) پنځه پردې ، خلور پردی ، د جنگ آهنگ ، د شهادت مقام . په بايزيد باندې سرود له وروکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ويل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

---

(۱) روښانيان د مغلو تاريکيان ، ۸۶ مخ .

(۲) فرحت المجتبیٰ ورورسته درپېژندل کېږي .

(۳) روښانيان د مغلو تاريکيان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، د ډاکټر شفيع مقاله .

د «روښانیان» مؤلف د دوهم امیرخسرو لقب ورکړی دی (۱)
په هغه دې توګه موږ هم د ده سرودونه د یوه ارزښتناک
اثر په توګه یادولای او قیدولای شو.

۱۲ - فرحت المجتبیٰ:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هېوادمل په زیار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بهیځ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴ ع) کال پښتو ټولنې ته یې را ... نیوه او د روښاني رساله په نامه یې خپره کړه؛ بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هېوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوي وو: «دا تصنیف د میاروښان دی»، خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبیٰ» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، د لنډیو په سجع: «د ... ینه» ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی (۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶ مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوي چاپ، ۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوریان^(۹):

استاد حبیبي لیکي چې راورتي د خپل پښتو گرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوریان» په نامه یاد کړی دی (۱) خو سرالف کیرو د دې پښتانه په اړدو ترجمه کې په واضح ټکو لیکلي شوي چې د بایزید دوه مشهور آثار خیرالبیان او خوریان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه که د بایزید کوم اثر وي، نو ښایي چې دا «خوربې پاڼې» او سنتي شکل وي.

زما انکل دادی که پیر روښان «خوربې پاڼې» لري نو د ابه هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې یاد شو، نو ځکه ما «خوریان» ته د بایزید د آثار و شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قید کړ.

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کیرو، پښتانه، د سید محبوب علی اردو ترجمه، پښتو اکیډمۍ، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱ – ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښان د وله لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کښل شوي دي، اوس به نو هغه لیکنې یاد کړو چې په تلاسه شوو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نور کي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتي کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده، د ار ساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښود ل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالۍ د ډول او مطالبو اداء د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړې عربي انشاء او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

---

(۱) استاد حبیبي، د عکسي خیرالبیان سریزه، ۳۳ - ۳٤ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلودل چې تر ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګړندي وو او اکثرو یې لکه د ده غوندې پر دوو، درېو… او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو :

(۱) : «ارزاني»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه د ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان-

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې دخيرالبيان په ليکلو کې هم لاس لري (۱) او ميا- روښان د پښتو ليک دود رساله دده په سپارښتنه ليکلی ده (۲)
خو په خيرالبيان کې داسې برخې نه ليدلې کيږي چې هغه دې له بايزيد نه پرته بل چا ليکلې وي او خصوصاً داچې خيرالبيان
بايزيد روښان په يوازې ځان ليکلی له هغه وصيت نه هم ښکاري چې حالنامې قيد کړی او دده خپلو ملګروته دمړينې
په وخت ويلي وو چې ما هرڅه په خيرالبيان کې ليکلي او زما لارښوونې د خيرالبيان په وسيله ښپړې شوې دي (۳) او
هم د رسم الخط د رسالې په باب داخبره سمه نه ده ځکه بايزيد پخپله ددې تورو تاکل خدايي الهام بولي (۴).
دارزاني لياقت او علمي قوت دومره زيات و چې حتی مخالفينو هم سترګې نه شوې پټې پټولای چې ان-
اخوند درويزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).
ارزاني په تمام سربېره ، زمند ، خوښکلی او دقصور او سپېڅلی و ، د پلار نوم يې برهان و (۶) او دوه نور-

---

(۱) : تذکرة الابرار ، ۱۴۹ مخ . د روښانيان ۹۳ مخ او نور.

(۲) : ورکه خزانه ، دوهم ټوک ، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳) : پښتو (مجله) ۲ کال ، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفيع مقاله .

(٤) : وګورئ د خيرالبيان د سرخبرې لس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ.

(۶) : دا مطلب دده پخپل ديوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اديبان ملا علي او ملا عمر چې دوی هم د پير روښان پيروان وو ده ورونه وو (۱). عبدالحليم اثر بې له دې چې سند وښيي د ده نوم محمد عزيز ارزاني ليکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند د ده د خپلې وينا له مخې تر يو زر او لسم (۱۰۱۰) ليږدي (هـ ق) کال پورې يقيني دی:

داغزل په تاريخ ښکلی   په حساب د دوست «دغوی»

«غين» «زر» «دال» «يې» خلوری   په شپږ يا د حساب ده وه دی (۲)

ده هم لکه د پير روښان غوندې ډېر آثار ليکلي چې تر اوسه يې دا ليکنې تر لاسه شوې او يا په آثارو کې ياد شوې دي:

۱/۱۴ - د ارزاني پښتو ديوان:

ارزاني په پښتو کې يو لوی ديوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه يې استاد حبيبي ليدلې ده، د استاد حبيبي د يادښت

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۲۵ - ۵۲۷ مخونه. ښايي د اشتباه ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ورپېښه شوې وي: دی په خوېشکو کې عزيز دوالد نوم يې برهان دی

خو د لته له عزيز نه په هيڅ ډول د امقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وي، بلکه د شعر نه دوی معناوې اخيستې شي، يا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزيزه يا عزيزخېل دي او يا يې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې يوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني ديوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دي چې (۱۴۰) مخه کېدلې،
(۱۴۰) پاڼې يې اخلوېښتې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې يې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر يې ټول بيتونه شپږ زره کېږي. استاد حبيبي دا نسخه د پېښور په بالاماڼۍ کې د سيد فضل صمداني په کتابتون کې ليدلې وه (۱). د ده د ديوان يوه بله نسخه د برټش موزيم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲). ښاغلی رښتين دا نسخه دارزاني په خپل قلم کښلي (۳). خو د برټش موزيم په فهرست کې دا تکی نشته، د دې ديوان د يوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې ديوان يوه نسخه د پېښور د موزيم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکيډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره يې هم د ديوان نسخې شته (۶) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خليل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړي دي (۷).

---

(۱) د استاد حبيبي قلمي ياد ښت. (۲) د برټش موزيم د پښتو نسخو کتلاک، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ ع کال
(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمرۍ ۲۴، د ښاغلي رښتين د پښتو د خطي نسخو فهرست
(۴) په دې ليکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بايزيد روښان مذهبي افکار (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۲۹۱-۲۹۲ مخونه. محمد نواز خټک دارزاني د ديوان قلمي نسخه تر خپلې مړينې يوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکيډمۍ ته له خپلو شخصي نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی پخپله هم دخپل دیوان په باب وایي:

دفقیر پښتو دیوان دی   دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په همدې بولله کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې دخپل دیوان محتویات پخپله پخپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلی همېش خلیل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې دارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلي او وایي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلي دی، خو د ده دیوان له ژورې کتنې څخه ډېره ښه څرګندېږي چې فقیر ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

دفقیر دیوان پښتو دی   د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): دارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)

پښتو تفسیر يې هم بللی ده :

دغه شعر دی لوستلی   پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی   په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/۲ - دارزاني بې نومه مجموعه :

دارزاني پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ

کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي :

دا دیوان دلته تمام دی   کل د دین په اهتمام دی

چې د دین پښتو کلام دی   دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه

پیلیږي چې تر بیلو بیلو سرلیکو نو لاندې يې په یې له پسې

څلوریزو مطالب نظم کړي دی. تر او سه په پښتو کې لومړی

شاعر دی چې په څلوریزو کې يې سره موښتي او اوږده مطالب

راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، میوه

داره ونه (خیر رسول) د حسن منصور وصف، دژوند او

---

(۱) : د ارزاني دیوان (قلمی نسخه) ۸۷ مخ

(۲) « « « « « «

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مره کېدلو بیان، نصیحت، اخلاص بیان، طمع، د پنج بنا ی۔ مسلمانی بیان، د شریعت بیان او له دې وروسته یې د روښانی تصوف اته پوړی څېړلی، د الله تعالی پاک نوم یادول، د فلک د گردش بیان، د مرگ بیان « او نور دی. د مجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې دیوان ختم شوی شروع کېږی او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلی، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمگړې ده، له دې نه ښکاري چې دا ارزانی دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلی، د ده د دیوان نه زیاته او لویه وه.

۱۶/۳ – د حضرت رسول خوب:

د حضرت رسول خوب دارزاني بله لیکنه ده چې د یوې بې نومه قلمي مجموعې په اوومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده(۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانیو وینا والو وینا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

---

(۱) وگورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، حبیب الله رفیع، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه، ۶۴ مخ.

(۲) د دې یادې پېژندگلوی لپاره وگورئ: کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری – غبرگولی) د پښتو یوه نو موړې مجموعه، د لیکو نکي مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزاني د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلورینه پیل شوی:

(واوره) ای د آدم زویه   ورځ به د رښتیو وه لویه
که هغه خواري وینې   تا به بیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلورینه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې   خپل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستا د عمر شپې   څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د «فقیر سلیمان» په نامه (د الفاظو په لږ تغیر) راغلی ده (۱) خو له سبک، جوړښت او څلورېزو نه ټوټو څخه یې څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ — دارزاني نثر

دارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ دیوان سره یو ځای وه او استاد حبیبي خوندي ترې کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغاني په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغني کاسي په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکوونکي په کتابتون کې خوندي ده. د زیاتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکوونکي تالیف، ۱۳۵۲ - پښتوټولنه.

(۲) دا یاد د پښتو نه ارواښاد استاد حبیبي ماته راسپارلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې ـ بیان شوي دي ، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه : روح جاري، روح مقیم ، روح امین روح قدسي او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي .

دا رڼآنی نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان ، خوږ، لږ وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده .

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«ترو ذکر دې وکړه ـ د سړي اندامونه خدای کړي دي، د هر اندام بخره شته ، سترګې خدای کتو لره کړي دي ، او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده ، او پوزه خدای دم لره کړې دا ، او غوږ خدای اوریدو لره کړی دی او پښې خدای یا نه لره کړېدي او زړه خدای یا د لره کړی دی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې تش نه باسه او مه یې وباسه» .

۱۸/۵ ـ چهار رما (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د ده یو کتاب د «چهار رما» په نامه هم یادوي(۱) ، چې استاد حبیبي په پښتانه شعراء کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ ـ

(۱) : تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ.

(۲) : پښتانه شعراء لومړی ټوک ، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا نوم يې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سنو دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې يې بیا دا نوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به يې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه يې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزاني چون تېز فهم و فصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغاني، فارسي و هندي و عربي بیان کرده» (۳).

ارزاني پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څو الوان دی (۴)

* * *

یا: هر غزل مې د دل تار دی   پې اوبدلی دا چو تار دی
په څلور ژبو اوبدلی   دارزاني افغان ګفتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستتنری چاپ، د ارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۴): دارزاني دیوان، ۶۶ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي لیکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې یې یو یو دیوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

ښاغلی همېش لیکي:

«ارزاني د خپل دور یو فصیح او بلیغ شاعر وُ چې د پښتو نه یې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ویلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه ترتیب کړي دي» (۲).

دا ټول پخواني او اوسني روایات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پیر میا روښان غوندې په څلورو ژبو ویناکړې ده خو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعارو بیلګې یې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا دیوانونه یې ورک دي.

۹/۲۲ - د ارزاني مګویات:

د روښانیانو ډېرې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وایي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو پوره خبره نشم کولای او له پراخ حال نشم ویلای:

---

(۱) پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعر و نو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه باید هرچا ته و نښي ، عله چې یې دا دیوان - تر تیاوه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي ، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي :

دال - د دې دیوان خبرې ګل د زړه دی مرغلرې
وا په ګوډ (ی) یې دي پیلي ګل مګوي شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښيي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وی ، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د نړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای !

ملا عمر (۲)

ملا عمر خو ښکی دا ړنګانی ورور دی ، دی هم د علم او قلم څښتن کمل شوی ، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورو ستیو اخځو هم یاد کړی دی .

---

(۱) : د اړنګانی دیوان ، قلمي نسخه ، ۹۶ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ – د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تراوسه چېرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تراوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني «ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شعروانو د مکتب ښکارې، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دادی:

د ګورغه تنګه خونه، نې دریڅه شته نه یې ورونه
په ګور کې د بدانو ښادي نشته لوړ د لوړ عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې—

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستيو اخځو نو هم سبق دلی دی.

۱/۲٤ - دعلي محمّد شعرونه:

ماته دعبد الغني کاسی له جونګ نه دمیا علي محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبي ستوري کې مې خوندي کړی او اټکل کېږي چې داشعر هم دده دی (۱).

ځينې کسانو د حالنامې بشپړوونکی علي محمد مخلص او دا علي محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا رنگ پلار دده د خپل صراحت له مخې برهان نو میده نو ځکه ددی علي محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې د راغونډوونکي علي محمد پلار دده د خپل صراحت له مخې ابا بکر کند هاری دی نو ځکه دواړه علي محمده یو تن نه دی او د مخلص تخلص هم باید دیوه له نامه سره مل کړو، نه د دواړو.

دعبد الغني کاسی له جونګ نه د میا علي محمّد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علي محمّد دی یو خاص ډول جوړښت لری، تصوفي مطالب پکې راغښتل شوي او د شعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا او دنورو شاعرانو د یې ته ور ته شعرونه به چې په دې -

---

(۱) : وګورئ: ادبي ستوري، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جونکه چې څوندي دي په خاصو صوفيانه حلقوکې په يوه خاص وزن و يل کېدل (۱) او چې يوځل بيا ته ترشاوګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - دده له خوا دسلوك د سرود ايجاد رايا دکړو نو بيا دا اشکال هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بايزيد روښان ورته جوړکړي وو، ويل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې ترلاسه کوله (۲) او هم دد ې جونکه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد دی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو .

(٤) ميرزاخان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانونکی شاعر دی .

۲۵/۱ - دميرزاخان ديوان :

دميرزا خان انصاري ديوان د درې برخې لري ، دده د ديوان په لومړۍ برخه کې يوه او بله د الفنامه ده ، بيا -

---

(۱) : د دې صوفيانه حلقې په باب وګورئ : ادبي سټوري له ۱ - ۱۷ مخ پورې.

(۲) : وګورئ : په همدې رساله کې د روښان دليکنو او آثارو برخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

بو للی (قصیدی) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلی دي ، دچاپي نسخې ټول پاڼې یې ۲۵۲ مخونه دی (۱) .

د میرزاخان انصاري د دیوان نسخې دلندن ، پېښور ، کابل او په ځینو نورو کتابخانو کې شته . څو نسخې یې په برټش موزیم کې خوندي دي ، دوې نسخې یې د پښتو ټولنې په کتابتون کې ، یوه یې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې ، یوه یې په کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه یې د لیکوالکي په کتابتون کې ده او نورې نسخې یې هم په بیلو - بیلو کتابتونو کې شته ، یوه نسخه یې چې د دو نسخو له مخې ترتیب شوې ده په ۱۳۳۴ ق کال د کند هاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده ، او هم یې یوه نیمګړې نسخه هښتخیل په پېښور کې خپره کړې ده او بیا یې نسبتاً بشپړ متن په ۱۳۵٤ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړی دی . د ده د دیوان څو څو سبوټي د روسی ختیځ پوهانو دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲) ، په چمن بې نظیر ګلشن روه کې یې هم دوینا څو سبوټي راغلي دي (۳) .

(۱) د دې نسخې د زیاتې پېژندګلوې لپاره وګورئ : د زیری د ۱۳۵۲ کال په کلکسیون کې د لیکوالکي مقاله .

(۲) : وګورئ : د دورن مجموعه « کریستوماتي » د ۱۸٤۷ ع کال چاپ ۲۵۲-۲۷۳ مخونه .

(۳) : وګورئ د پښتو ټولنې خوا افغان تذکرې ، د لیکوالکي اثر ، وروستۍ برخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلك تشریح شوی دی او شعر ونه یې د ژبې له پلوه هم د ارزښت وړ دي .

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی ، اټکل کیږي چې د لسمې پیړۍ په دوهمه نیمايي کې به ژوندی وي .

۱/۲۶ - د دولت دیوان :

(د دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قصیدې ، دوه اینې (مثنوی) او د شعر نور دولونه پکې خوندي دي. نو او سه لو مړی شاعر دی چې په رکني عروضو سم یې یاړ کي - ویلي او موږ ته را پرې ایښي دي(۱) . د ده د دیوان یوه نسخه په برتهش موزیم کې خوندي ده ، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریری کې ، یوه یې په کابل او بله د غزني دالبیروني په کتابتون کې ساتله کیږي(۲).

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي دیوان سریزه ، د استاد رشاد لیکنه .

(۲) : د دې نسخو پته ماته کران ملګري ښاغلی ذلمی هیوادمل له بېلو بېلو اخځو نو څخه تر لاسه کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نهه‌وال - سمینار په وياړ زموږ لاسته راورسېده.

دده شعر هم لکه د نورو روښاني ويناوالو غونډې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانيانو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غونډې يو ګټور او د پښتو شعر خوږ اثر دی.

دده ديوان پنځه او په دريو دفترونو وېشل شوی دی، دی هم د نورو روښانيانو غونډې الف نامې لري او د شعر محتوی يې د نورو روښانيانو سره توپير نه لري. د دولت نورې ليکنې تر اوسه نه دي پيدا شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډونکی يو روښاني ليکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زياته شهرت لري، ميرزا خان انصاري او دولت روښاني يې ياد ونه کړی او د خوږې وينا خاوند يې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵-۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷/۱ - حالنامه:

په حالنامه کې بایزید روښان خپل حال لیکلی و (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب د اورنګزیب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړ په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علیخان شینواری».

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علی محمد کندهاری دابکرزي دی (۱).

ځینو اخځونو دا سهی علی محمد د ارزاني ورور بللی دی، خو د ارزاني او د دې علی محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همدا راز دا علی محمد خان د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم کېږي نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علی محمد د بایزید د لارې او سنګرمل و او کله چې روښان پیر ارزاني هند ته واستاوه نو علی محمد او ملا عمر چې د ارزاني ورونه وو، همد لته ورسره پاتې شول (۲). د حالنامې په سریزه کې — علی محمد په دې ټکو لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، د وهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلی رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا اثر وایي چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمد لله حمداً کثیراً - بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاری مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...»(۱)

د حالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راستېدلی او ښایي چې په سپړلو سره یې د روښانیا نو په باب ډېرې نورې تاریکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علي محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه - یا دونه کوي او شاعري یې ستایي. د ده د دیوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د دیوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې ترې راخیستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون -

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کټلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی:

ومخلص ،،ته یې ځرکند په هر آوان کـــه
مرګ، ژوندون، حشر، قیامت څومقاماستــه (۱)

واصل روښانـــي (۷)

واصل یو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په یوولسمه هجري پېړۍ کې یې ژوند کاوه او دحالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب دمؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - دواصل پښتو دیوان:

دواصل داشعارو بشپړ دیوان لاتر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو دنورو روښاني شاعرانو د دیوانو سره له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دیوان درلود. دواصل یوازې یوه بوللـه او پنځلس غزلې دملا اختر له بیاض نه داستاد

(۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.
(۲) وګورئ: دواصل روښاني دځو شعرونو سریزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زيار ترلاسه شوی چې د خوشحال خان خټک شعر ونه په نامه د روښان سمينار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او د واصل د دېوان يوه بشپړه نسخه ښاغلي حبيب الله دمل د هند په رضالايبرېرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاء الله ليکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۳۱/۲ - د واصل الفنامې:

د واصل درې الفنامې چې له الف نه تر يا پورې د مربع په بڼه وېلې شوې دي او په هر بند کې يې يو يو حرف عرفاني تفسير شوی دی د عبدالغني کاسي په جونگ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سريزه او تصحيح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړې دي.

۳۲/۳ - د واصل درې شعرونه:

پوهاند رشاد ليکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د ديوان واصل په نامه يو کتاب خوندي دی، د دې ديوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا
ماسوی الله در نيايد در نظر اصلا مرا

د کتلاگ مؤلف ورته کتلي دي: « دا د يوه هندي شاعر

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په څو ژبو لیکنې کولای شوې نو ویلای شو چې ښايي واصل به د دې شعرونه هم ویلي وي، خو بیا هم څو د نسخه و نه کتله شي پرېکړه حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد یو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې یې یادونه شوې ده.

۲۳/۱ - د خواجه محمد شعرونه:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خلیفه خواجه محمد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط لیکلی خو بیا هم لوستل کېدای شي، ژبه یې کندهاره ده او د شعرونو بحر یې لنډ دی(۲).

ما ته یو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښایسته خان نومي کښلی دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه یا پرې خوندي وو، د اشعرونه دوه ډوله وو، یو ډول یې لنډ بحر کې په یوځای ـ

---

(۱): وګورئ: د همدې شعرونو سریزه، ۱۶ مخ.

(۲): روښانیان یا د مغلو تاریکیان، ۱۱۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ليکل شوي وو، چې دواړو ډولو بيلې-بيلې بحرې درلودې او ديوه شاعر نه ښکاريدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له ديوان سره مخامخ کړل نو ټول هغه ومونډل شول. اوس چې دا موضوع را ابرسېره کيږي نو فکر کوم چې دا خاص ډول شعرونه دي چې په لنډ بحر کې ويل شوي دي. همدی خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په ديوان ورګډ شوي دي او يا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ چې له د تصوف او سلوک د لارې لاروی ؤ، نو ښايي چې دی به د بايزيد پير د کورنۍ مريد ؤ، دا خبره په دې هم پياوړې کيږي چې بنګښ د بايزيد روښان مخلصانو او خصوصاً د ده د اړو بيت خو دا اشکال لا پسې پياوړی کوي:

پير روښان د ميان علی د ميان پنجو شه

هسې پورته پسې تللی دا زنځير دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه داورنګ زيب په وخت کې لا ژوندی وو.

کريمداد (۹)

کريمداد د روښاني کورنۍ يا روښاني لارې يو تکړه غړی دی چې د ديوان تر لاسه کېدلو يې له نورو کې نه راويوست، فکر کېده چې دی به د جلال الدين زوی کريمداد (چې د بايزيد روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې يې د «بنګښ» تکي دي —

(۱) د خواجه محمد بنګښ ديوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې خيال ماڅې ورانه کړې ده (۱).

۱/۳٤- د کريمداد پښتو شعرونه:

د کريمداد روښانې د پښتو شعرونو نيمګړې ديوان تر لاسه شوې چې د انډيا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کيږي، له دې ديوانه د پښتو پښتو اکيډيمي نقل اخيستې او خپور کړې يې دی (۲).

د ديوان .... تو نو پوړې ... سېدلې او دا ښکاروي چې دده ديوان يوه برخه حتی زياته برخه نيمه خوا شوې ده، ځکه موږ وينو چې د اکثرو شاعرانو ديوانونه .... په رديفو کې ډېرې غزلې خوندې کيږي.

د کريمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای يې لکه د نورو روښانيانو غوندې د کامل پير وجود ضروري ګڼلی او بايزيد روښان يې د دين سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کريمداد پارسي وينا:

د کريمداد د پښتو ديوان په پای کې د ده پارسي وينا هم ـ

---

(۱): د کريمداد د ديوان سريزه،

(۲): دا ديوان د پښتو اکيډمۍ له خوا په ۱۹٦۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سريزه کې يې دده په باره کې او وينا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصيل له پاره وګورئ: د کريمداد ديوان.

راغلي ده او ښايي چې پاتې وينا يې هم نقوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دې شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بللي خو څرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلی خيال بخاري ي ـ دا کلام ديوانې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره موښتې راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پاتې وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا خښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په ځينو ادبياو «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو د ادب په نړۍ وپېژانده، دی هم د روښانيان د کورنۍ غړی او د ده کودی وُ (۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد نقله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې ـ

---

(۱): د کورنۍ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنولس پاړکي يې په ورکه خزانه کې راغلي دي ، شعر يې خوږ،
روان او د روښانيانو لارې روښانونکی دی او هم دده په شعر
کې د ميني سوي ترانې راغلي او پر روښاني ادب يې عشقي وينا
هم ورزياته کړې ده (۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانيانو يو متاخر شاعر دی چې
د دولسمې پيړۍ په دوهمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ، دده
وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا ورکې خزانې خوندي کړې ده .
اورکزي يې نوم نه ښکارېږي ، بريښي چې دی به په قام اورکزی
ؤ ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه ؤ ، په کوټه کې د
ښاغلي سيال کاکړ په کورني کتابتون کې د قابل اورکزي
په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې يې
ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره يې د ژوند
وخت يو دی نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ـ

---

(۱) د ده دوينا او د ده د پېژندګلوی له پاره وګورئ : خيبر ادب ، مراد
شينواری ، ۱۹۵۸ ع کال ، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی ټوک ،
۱۹۴۴ ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴ - ۳۹۵ - ۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلي سيال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خو بیا هم داخبره هله سپینیدی شي چې د قابل اورکزي دیوان ولوستل شي .

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند ښکاري ، خوان عشقي شعرونه لري ، خو موږ ته یې د کوټو په شمیر شعرونه لاس ته راغلي دي، زنڅ د روښانه لاري تکړه لاروی او د روښان پیر کلک علاقمند دی، وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
دعقبی د معاش فکر، هم د ده په رهبری کړم

(۱۲) شیخ آدم روښانی

آدم د پښتو لرغوني دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې استېدلی دی، داورنګ زیب د واکمنۍ په وخت کې یې ژوند کاوه او خوانه شعرونه یې ویلي دي.

۱/۳۸ - د آدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخې یې بېکر تیاوي او لوبدني لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې -

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېنا يې دوه نيمو زرو بيتونو ته رسېږي او وايي :

د دو بين قلا به کړم پېږې د ړې وړې

برکت مي په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۳) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو له غونو روښاني شاعر دی چې ميرزا خان د روښاني شاعرانو په ډله کې ياد کړی دی او د دولت په ديوان کې يې يوه ادبي قصيده خای نيولې دی .

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان :

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره شوې نه ده (۲) .

---

(۱) ادبي ستوري ، دليکوال اثر ، دوهم ټوک ، ۱ - ۲۴ مخونه .

(۲) هېد اپورتني اثر ۲۵ - ۲۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښانی د وله لیکني

روښانیانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوای کولای، اخوند درویزه خان مجبور گڼه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر ولیکي او زمنو او ملګرو خپلو پخپلو لیکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل گڼه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د دوی کړېدلا دیه وینا کې هم په ډېر که خوله تائید شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښنه ؤ په لمسه ؤ.

له دې نه چې تېر شو د پخوانیو وینا والو ځینې داسې وینا وې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پیر او روښانی لاري یا دو نه نه لري، خو د وینا الفاظ او معنی یې دا شاهدي ورکوي -

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا وېناوال هم د روښاني روښانه لاري لاروي دي او۔ دلته دځو همدغسې وېناوالو د وېناوو او لیکنو یادونه کېږي.

نه اټکل کوم چې د اکسان هم روښانیان وو خو څرنګه چې د وېناوو په ترلاسه شوېو نمونو کې یې صراحت نشته نو ځکه پرېکړه حکم نه پرې کوم او دا وېډدو او پلټونځېرونو په هیله یې ددې لیکني پلمنه کې لبند یاد را نخایم.

اخوند میاداد [1]

اخوند میاداد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې یې په یوولسمه پېړۍ کې ژوند کاوه، موږ په روښاني شجره کې د بایزید روښان یوولسمی چې د جلال الدین نوی دی، د میاداد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارینه شجره کې د ده یو د تره کړوسی هم میاداد نومېږي.

۱/٤٠ - د میاداد شعرونه:

د میاداد یو هغه شعر چې د عبدالغني کاسي له جونګ نه زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او دخاصی صوفیانه حلقې (چې مخکې یاده شوه) سره اړه لري، همداراز د ده څو شعرونه د ملا ښایسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په ادبي ستورې کې خوندي کړي دي) قاضي عبدالحلیم اثر د ــــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه گڼلی او د اتمانزو یې ښېبو دلی دی ، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هـ ق کال نه را او روسته اټکل کړې ده (۱) ، نه له دې کبله چې د ده یوه هم لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد به روښانی شاعر ؤ ، د ده د دیوان یوه نسخه په کوهاټ کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده (۲) نو کله چې دا نسخه و څېړل شي امکان شته چې دا سې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم ترې ترکو تو شي .

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د و ینا یې نمونې تر ا پا تې دي .

۱/۴۱ - د شیخ فرید شعرونه :

د ده یو شعر ښاغلی اثر په خپل تېرهېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی ، را اخیستی دی .

خرنګه چې له یوې خوا په تېرهېر شاعران کې (۳) د ده -

(۱) : تېرهېر شاعران ، اثر ، له ۲۹ مخ نه وروسته .

(۲) : دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده .

(۳) : تېرهېر شاعران ، ۲۷ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي شعر د روښاني صوفيانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ویل شوي او له بلې خوا په روښانيان د مغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فريد په نامه يو سړی د ميا روښان له مريدانو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کیږي چې دا شاعر به هم روښاني او د روښانيت د روښانه لارې لاروی وي.

اخوند مصري (۳)

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري يو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفيانه شعرونو په چوکاټ کې ويل شوی او ما په ادبي ستورو (۲) کې خوندي کړی دی، د ده دا روښاني دوله شعر هم ښيي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر و.

آدين (۴)

۱/۴۳ - د آدين شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدين په نامه هم د خاصې صوفيانه -

---

(۱): روښانيان د مغلو تاریکیان ۱۵۳ مخ. (۲): ادبي ستوري، ۱۲-۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقې يو شعر شته چې ما په ادبي ستورېي کې خوندي کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وو.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد يو شعر چې د صوفيانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ويل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې را اخيستی(۲)، د شعر بڼه او د فکر د ويلو دواړه ورته دې اشکارا هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعيد (۶)

۱/۴۵ - د سعيد شعرونه:

دولت روښاني شاعر په يو بيت کې دارزاني، ميرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ورسته د احمد او سعيد نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګورئ: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد دي (۱)

او د اشپې چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو وينا يې چيرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد- خليل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوښتنې بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي چې دا شعر دې د همدې سعيد وي او نه د پير بکړ و سندونو تر پيدا کيدو پورې په دې باب پريکړې حکم نه کوم.

احمد (۷)

۱/٤٦ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوښتنې بيت کې د احمد نوم هم شته چې- ښايي دا به هم روښاني شاعر وي، د وينا پته يې چيرته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بخه نه يې ښکاري چې دا شعر به د روښاني-

---

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي ديوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لوړي بيت دا سې دی :

جنت يې روغ کړ په زړګو نه   چې پکې نا ستي د جنتجو نه

په هر حال د دې کسانو په باب پرېکړې حکم نه کوم، د دوی وينا وې روښانې ډوله او دوی روښان ډولـه ويناوال بولـم او باور يـم چې د پښتو ادب د مينا سو راتلو نکی ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښا نـه کـړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیرالبیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خیرالبیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹٦٤ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۲ ش

۴ - د و اصل روښاني څو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۲ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریځ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغانی) «دوه ټوکه» د لیکونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹٦۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - د ارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د کتابخانې، ۲۱۸ مخ.

۱۰ - د ارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د کتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرزاخان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليکونکي کتابتون.

۱۳ - د ميرزاخان انصاري ديوان، د همېش خليل چاپ، ۱۹۵۹ع.

۱۴ - ديوان کريمداد، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۴ع.

۱۵ - تذکرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشراواشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکېډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا شايسته خان قلمي جونګ، د ليکونکي کتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

۲۰ - د روسي پوهن انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش کال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښاغلي محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر په زده کړې لارې، پښتو اکېډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي ګستتنري چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوک، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريکيان، عبدالاکبر خان اکبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٢٧ - روحاني رابطه اوروحاني تړون، قاضي عبدالحليم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.
۲۸ - پښتانه د تاريخ په رڼاکې، سيد بهادر شاه ظفر کاکاخيل، پېښور.
۲۹ - افغانستان در مسير تاريخ، مير غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.
۳۰ - د پښتو ادب تاريخ، ښاغلی رښتين، کابل، ۱۳۲۵ ش.
۳۱ - ورکه خزانه، همېش خليل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ع، پېښور.
۳۲ - ورکه خزانه، همېش خليل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.
۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضي عبدالحليم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.
۳۴ - د خيبر ادب، مراد شينواری، پېښور، ۱۹۵۷ع.
۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبيبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.
۳۶ - ادبي ستوري، حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.
۳۷ - د پښتو ښځو ليکوالو تذکره، حبيب الله رفيع، تاريخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.
۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ گڼه، د ښاغلي رښتين مقاله.
۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکيډمي، لومړی کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.
۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکيډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکتر محمد شفيع لاهوري د مقالې: (بايزيد انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسيله).
۴۱ - آريانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دار وانباد دوست محمد برېښ -
د روښان د مکتب ديوه ناپېژندلي کتاب، تر سرليک لاندې مقاله.
۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د ليکوونکي «د پښتو يوه
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هیواد، ۳۴۶ اېکال، ۸ نمری، د ښاغلی رښتين د قاضي نسخې د پیژندګلوی مقاله.

٤٤ - د بریتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاك، لندن، ۱۹۶۵ ع.

٤٥ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبيبي یادداشتونه.

٤٦ - د پیاوړی فولکلوریست او په پښتو مين ليکوال ښاغلی ولی محمد سیال کاکړ یادداشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هېوادمل یادداشتونه.

٤٨ - دهند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هېوادمل، ۱۳۶۳ ش.

٤٩ - ادبی ستوري، دوهم ټوك، ۱۳۵۹ ش، کابل.

٥٠ - خیرالبیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library